

Mieczysław Różański

Spółeczna działalność Kościoła łódzkiego w czasie I wojny światowej

Łódzkie Studia Teologiczne 24/2, 71-83

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. MIECZYSLAW RÓŻAŃSKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

SPOŁECZNA DZIAŁALNOŚĆ KOŚCIOŁA ŁÓDZKIEGO W CZASIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Słowa kluczowe: Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki w Łodzi, społeczna działalność Kościoła katolickiego, I wojna światowa

1. Wprowadzenie. 2. Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki. 3. Instytucje społeczno-opiekuńcze prowadzone przez Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki w czasie I wojny światowej. 3.1. Przytułek dla Bezdomnych. 3.2. Przytulki dla dzieci. 3.3. Żłobek dla niemowląt. 3.4. Szkoła dla głuchoniemych. 3.5. Kursy. 3.6. Ochronki dla dzieci. 4. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Od początku I wojny światowej duchowieństwo katolickie pracujące w Łodzi włączało się w działalność społeczną i charytatywną. Pierwszą formą będą tę czynności, które związane były z osobistym zaangażowaniem księży w istniejące w mieście struktury pomocowe, a drugą formą działania było inicjowanie i funkcjonowanie struktur i rodzajów pomocy kierowanej dla mieszkańców miasta, będących nie tylko członkami Kościoła katolickiego. Działały one przy parafiach katolickich. Były także instytucje funkcjonujące w obszarze społecznym i charytatywnym – Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki.

W 1915 r. w liście skierowanym do duchowieństwa znajdującego się w strefie okupowanej niemieckiej Archidiecezji Warszawskiej biskup wrocławski Stanisław Zdzitowiecki zachęcał do podjęcia prac o charakterze społecznym, które nie będą nosiły znamion działalności politycznej¹. Faktycznie duchowni angażowali się w różne struktury zarządzające miastem. Ksiądz dziekan dekanatu łódzkiego Henryk Przeździecki, proboszcz parafii św. Józefa, wszedł w skład Głównego Komitetu Obywatelskiego w Łodzi². Najbardziej zaangażowani księża byli w działalność społeczną prowadzoną przez Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym (oraz

¹ Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi (dalej AAL), Akta Diecezji Łódzkiej, sygn. 6, bp., Biskup Kujawsko-Kaliski do Wielbego Duchowieństwa Dyecezyi Kujawsko-Kańskiej i okupowanej części Archidiecezyi Warszawskiej, 1915 r.

² P. Spodenkiewicz, *Obywatele*, w: *Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Łódź 2004, 15.

jego sukcesorów). Na czele tego Komitetu stał pastor Rudolf Gundlach, a jednym z wiceprzewodniczących był ks. prałat Wincenty Tymieniecki, proboszcz parafii św. Stanisława Kostki w Łodzi. W jego zarządzie byli jeszcze księża: ks. Edward Wojtczak (sekretarz), ks. Ignacy Cyrański (członek). Duchowni katolicycy pracowali w sekcjach: Opałowej (ks. prał. Wacław Wyrzykowski), Bezdomych (ks. prał. Wincenty Tymieniecki), Pożyczkowo-Bezprocentowej (ks. Witold Nadolski), Zagonków (ks. prał. Wincenty Tymieniecki, ks. Roman Malinowski), a ks. Henryk Przeździecki stał na czele Komitetu Tanich Kuchni. W skład tego komitetu weszli także księża: Walerian Olesiński, Dominik Kaczyński i Adam Wyrębowski³. Księża zaangażowani byli także w prace w poszczególnych dzielnicach, na które podzielone zostało miasto, i stali na czele lub byli zastępcami przewodniczących komitetów kierujących działaniami społecznymi w dzielnicach⁴.

Najbardziej znana działalność charytatywna związana była z rozwiązywaniem problemów aprowizacyjnych miasta. Przyjęto dwie zasadnicze formy działania: po pierwsze, było to rozdawnictwo żywności, po drugie – organizacja tanich kuchni⁵. Szczególnie ta druga forma cieszyła się zaufaniem duchowieństwa rzymskokatolickiego. Tanie kuchnie tworzone były zarówno bezpośrednio przy parafiach, jak i poprzez przyparafialne organizacje. Od początku 1915 r. Komitet rozpoczął proces ujednoczania działalności działających już przed wojną lub powstałych w jej trakcie tanich kuchni. Władze oferowały wsparcie finansowe i rzeczowe, w zamian rozciągając kontrole nad ich prowadzeniem. W czerwcu 1916 r. Komitet nadzorował 98 kuchni, w tym 41 mieszanych, 26 żydowskich, 20 katolickich, 8 ewangelickich i 3 mariawickie. Kuchnie dla dorosłych wydały w czerwcu 1916 r. 1 789 844 obiady, kuchnie dla inteligencji 90 303, a kuchnie dla dzieci 438 061 obiady, czyli łącznie wydano ich 2 226 208. Kuchnie te znajdowały się najczęściej przy istniejących ochronkach lub schroniskach dla ubogich⁶. Oprócz tego na dość szeroką skalę stosowano rozdawnictwo różnych artykułów tzw. pierwszej potrzeby, a także odzieży i obuwia. Akcje te nasilały się szczególnie w okresach zimowych. Jednak skala zależała w pierwszym rzędzie od środków, jakimi dysponowały władze oraz od dostępności poszczególnych towarów.

Wszystkie łódzkie parafie organizowały i prowadziły ochronki dla dzieci i młodzieży bezpośrednio lub pośrednio. Ich liczba oraz lokalizacje często się zmieniały. Ochronki katolickie działały przy parafiach: św. Kazimierza – 2 (ul. Rokicińska 96, ul. Rokicińska 61), św. Anny – 1 (ul. Wacława 4), św. Józefa – 2 (ul. Długa 17, ul. Średnia 72), Przemienienia Pańskiego – 3 (ul. Rzgowska 15, ul. Widzewska 242, ul. Bankowa 8), Wniebowzięcia NMP – 1 (ul. Drewnowska 72, jej filia ul. Drewnowska 14), Najświętszego Serca Jezusowego – 1 (ul. Zgierska 146).

Ze sprawozdania Łódzkiej Miejscowej Rady Opiekuńczej z 1917 r. wynika, że w parafii św. Kazimierza prowadzono dwie ochronki – przy ul. Rokicińskiej 61 i 95. w Pierwszej z nich znajdowało się 100, a w drugiej 55 dzieci. Prowadził je

³ *Lista członków Komitetów Obywatelskich m. Łodzi 1914–1915*, Łódź 1915, 76–81.

⁴ Tamże.

⁵ M. Hertz, *Łódź w czasie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933, 9–10.

⁶ „Gazeta Łódzka” 1916, nr 158, 3; sprawozdanie.

proboszcz parafii ks. kanonik Jan Albrecht. Dzieci tam mieszkające rozwijały się poprawnie umysłowo i duchowo, tylko zauważono problemy z rozwojem fizycznym co było spowodowane „brakiem tłuszczów i białka”. Żywiono je następująco: obiad składał się z 1 kwarty zupy i pół funta chleba, a podwieczorek z pół litra kawy mlecznej i kawałka chleba. Jak zaznaczono w czasie kiedy ochronka korzystała z zapomocy Czerwonego Krzyża Amerykańskiego zupa, przynoszona z taniej kuchni, była na miejscu okraszana⁷.

W parafii Przemienienia Pańskiego zarząd nad ochronami sprawowały: ks. Ryszard Malinowski oraz osoby świeckie: L. Buchner, T. Janiszewski, Szuberska, Krzysztofowa i Sznucewowa. Bezpośrednio ochronami zarządzała W. Buchnerowa. Parafia prowadziła 3 ochrony. W pierwszej przy ul. Rzgowskiej 15 było 50 dzieci, w drugiej przy ul. Widzewskiej 242 było 40 dzieci i wydawała pożywienie dla 50 dzieci, trzecia przy ul. Bankowej 8 opiekowała się 120 dzieci, czyli łącznie w parafii opieką objęte było 210 dzieci, a dla 50 wydawano jedzenie. W każdej ochronie była osoba opiekującą się dziećmi, która prowadziła gry, zabawy i pogadanki, starsze dzieci uczyły się czytania i pisania. Żywienie dzieci odbywało się podobnie jak wcześniej opisanych ochronkach. W sprawozdaniu zaznaczono, że z powodu braku funduszy przyjmowano do nich tylko dzieci znajdujące się w wyjątkowej nędzy⁸.

Przy parafii Najświętszego Serca Jezusowego na Julianowie w 1917 r. funkcjonowały tania kuchnia i ochrona – ogniska dziecięce, które po śmierci jej założyciela ks. Józefa Szczeniaka od 1 czerwca 1917 r. przeszły pod zarząd nowego ks. proboszcza Jakuba Nowakowskiego, Marii Hamburowej, S. Hamburga, i Konstantego Karwackiego. Funkcjonowały w parafii 2 ogniska dziecięce. Pierwsze mieściło się w lokalu ofiarowanym przez państwa Schultzów przy ul. Zawadzkiej 16, potem zostało przeniesione do domu przy ul. Nowo-Targowej 16. Udzielało ono opieki kilkudziesięciu najbiedniejszym dzieciom z Bałut. Dzieci przedszkolne przebywały w nim cały dzień, uczyły się robótek ręcznych, śpiewów i gier, a dzieci szkolne przychodziły po południu i odrabiały lekcje. W 1917 r. wydano w nim 104 282 porcje zupy. Do drugiego ogniska, przy ul. Zgierskiej 146 uczęszczało 100 dzieci, które otrzymywały w nim jeden posiłek. Funkcjonująca przy nim kuchnia w 1917 r. wydała 148 236 obiadów⁹.

W parafii św. Anny ochrona mieściła się przy ul. Wacława 4 i uczęszczały do niej ok. 204 dzieci poniżej 10 lat¹⁰. W parafii Wniebowzięcia NMP znajdowała się ochrona przy ul. (Dworskiej) Drewnowskiej 72 i jej filia na ul. Drewnowskiej 14. Łącznie uczęszczało do nich na początku 1916 r. ok. 400 dzieci, by pod koniec tego roku osiągnąć liczbę 634, a w roku następnym ponad 750. Od 1918 r. liczba dzieci znajdujących się w ochronie oscylowała w między 487 w maju 1918 r. a 712 dzieci w lipcu 1918 r.¹¹. Przebywały w niej dzieci od lat 3 do 7 lat, poddane były opiece w godz. od 9 rano do 3 po południu, a w soboty i wigilię świąt tylko do południa.

⁷ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej APŁ), Akta miasta Łodzi (dalej AmŁ) sygn. 18519, 5.

⁸ Tamże, 6.

⁹ Tamże, 7.

¹⁰ APŁ, AmŁ, sygn. 18401, sprawozdania – k. 8, 12, 14, 16, 19, 32, 47.

¹¹ APŁ, AmŁ, sygn. 18402, k. 16, 20.

Dzieci spożywały w niej jeden posiłek – obiad o godz. 12¹². Opiekowało się nimi 10 osób¹³. W parafii św. Józefa w 1917 r. zamknięto ochronkę w Brusie z powodu braku funduszy, a dzieci, które do niej uczęszczały, otrzymywały obiady w taniej kuchni na Kozinach. Natomiast ochronka z ul. Zawadzkiej przeniesiona została go gmachu schroniska św. Wojciecha przy ul. Długiej 17, a druga ochronka działała przy ul. Średniej 72¹⁴.

Schronisko „Dobrego Pasterza” założone zostało w styczniu 1916 r. przez ks. prałata Wacława Wyrzykowskiego i mieściło się obok kaplicy Dobrego Pasterza, w domu prywatnym przy ul. Szkolnej 24. W czerwcu 1917 r. przeniesiono je do Rudy Pabianickiej, gdzie wynajęto dom z 22 pokojami, ogródkiem i zabudowaniami gospodarczymi oraz wydzierżawiono 12 mórg ziemi. Celem schroniska była opieka nad niepełnoletnimi, upadłymi dziewczętami i wychowanie ich, a także przygotowanie do samodzielnego, dorosłego życia. W ramach procesu resocjalizacji dziewczęta wykonywały wszystkie prace gospodarcze i domowe. W sprawozdaniu z 1917 r. zapisano, że przebywało w nim 17 dziewcząt w wieku od 16 do 20 lat i 23 dziewczynki od 11 do 16 lat. W omawianym roku uciekła jedna pensjonariuszka. Owocem pracy schroniska było: „27 wychowanic zostało w skutek starań zarządu zwolnionych z czarnej książki, 24 dziewczyny jako zupełnie poprawione i przygotowane do pracy opuściły schronisko, a z nich 11 wstąpiło do służby, 13 wróciło do rodzin, 2 wyszły za mąż, 3 są krawcowymi, 5 wyjechało w poznańskie. Dwie wychowanki, skazane przed wstąpieniem do zakładu za kradzież po rocznym pobycie i dobrym sprawowaniu, zostały od wyroku zwolnione”¹⁵.

2. TOWARZYSTWO SCHRONISK ŚW. STANISŁAWA KOSTKI

Początki działania Towarzystwa św. Stanisława Kostki, założonego przez pierwszego proboszcza tej parafii ks. Wincentego Tymienieckiego, nie są do końca znane. Nie zachowały się żadne dokumenty świadczące o dacie jego powstania. Sam ks. Tymieniecki, pisząc do Rady Miasta w 1917 r., zaznaczał, że Towarzystwo „powstało w roku 1914 po wybuchu obecnej wojny”¹⁶. Taką samą informację w biografii napisanym tuż po śmierci biskupa W. Tymienieckiego w 1934 r. podał ks. Tadeusz Graliński: „już na samym początku wojny ks. Tymieniecki tworzy instytucje: Przytułek dla bezrobotnych (chyba bezdomnych) w Rokiciu i Przytułek dla dzieci na ul. Mikołajewskiej. Obie te instytucje stały się zaczątkiem wielkiego dzieła pt. Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki”¹⁷. Wydaje się, że inicjatywa powstania tego Towarzystwa była spontaniczna i odpowiadała na zapotrzebowanie, jakie po-

¹² Tamże, 55–59.

¹³ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, 9.

¹⁴ Tamże, 9.

¹⁵ Tamże, 7–8, 112–114.

¹⁶ APŁ, AmŁ, sygn. 18239, k. 19, Pismo do Rady Miejskiej z 22 XI 1917 r.

¹⁷ T. Graliński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki..., biskup łódzki. Jego życie i działalność*, WdŁ 1934, nr 5, 41.

wstało po rozpoczęciu wojny. Możliwe, że właściwy kształt organizacyjny uzyskało dopiero w początkach 1915 r. O tym mogłoby świadczyć założenie akt finansowych, które zaczynają się od 1 marca 1915. Na pierwszej karcie tych akt zapisano: „Z Bogiem rozpoczęto akta niniejsze dotyczące się wpływów, dnia 1 marca 1915 r.”¹⁸.

Celem Towarzystwa było niesienie opieki bezdomnym dzieciom i dorosłym. Realizowało go poprzez prowadzenie jak to wówczas nazywano przytułków dla sierot w wieku od 3 do 14 lat, schronisk dla podrzutków niemowląt, ochron, schronisk dla bezdomnych dorosłych i szkół przy schroniskach i ochronach¹⁹. Towarzystwo miało organy uchwałodawcze i zarządzające. Były nimi Ogólne Zebranie Członków oraz Zarząd. Pierwszy z nich obradował co najmniej raz w roku, jednak nie później niż w marcu. Miał on prawo wyboru przewodniczącego i członków Zarządu, a także kompetencje majątkowe, kontrolne i finansowe realizowane poprzez zatwierdzanie sprawozdań budżetowych, oraz prawo do dokonywania zmian w statucie. Natomiast Zarząd Towarzystwa drugi składał się z dziewięciu członków i trzech zastępców przewodniczącego. Zadaniem Zarządu była koordynowanie bieżącej pracy Towarzystwa, reprezentowanie go i przyjmowanie nowych członków. Kadencja Zarządu trwała jeden rok. Ciałem kontrolnym była Komisja Rewizyjna²⁰. W 1917 r. w skład Towarzystwa wchodziło 110 członków²¹. Jego pracami kierował sam inicjator, czyli ks. Wincenty Tymieniecki. Od samego początku działania Towarzystwa ważną funkcję skarbnika sprawował Juliusz Jarzębowski. Jesienią 1918 r. w skład Zarządu Głównego wchodził: ks. Wincenty Tymieniecki (prezes), Juliusz Jarzębowski (wiceprezes i skarbnik), Leon Jaworski (wiceprzewodniczący), Stanisław Jezierski (sekretarz), Karol Chądzyński (II sekretarz), Stanisław Łukomski (II skarbnik), Stefan Przedpełski (kontroler składnicy), Witold Wiśniewski (magazynier) i członkowie: Konrad Fiedler, Antoni Ramisch, F. Drozdowski i Eugeniusz Trojanowski. Komisję rewizyjną stanowili: Karol Brajer, Stanisław Zieliński, Franciszek Lenartowicz, Arkadiusz Juskiewicz, Antoni Michałowski²².

Statut Towarzystwa zakładał, że podstawą jego finansowania będą następujące środki: składki członkowskie, darowizny, subwencje władz komunalnych, instytucji finansowych oraz przedsiębiorstw prywatnych²³. W pierwszym okresie działania stowarzyszenia utrzymywały przede wszystkim z prywatnych ofiar i składek członków²⁴. Wysokość składki określona została rocznie na 3 rb. (członek zwyczajny) oraz 50 rb. (członek popierający)²⁵. W sierpniu 1915 r. instytucja ta otrzymała wsparcie władz miejskich. Dało to możliwość rozwoju działalności opiekuńczej. W pierwszym sprawozdaniu finansowym przekazanym władzom miejskim – za drugie półrocze 1915 r. budżet zamknięto kwotą 16 757 rb 40 kop. Wykazano nadwyżkę posiadanych środków nad wydatkami. Wynika z niego, że największym obciąże-

¹⁸ Dalej AAŁ, Akta Dekanatu Łódzkiego (dalej ADŁ), sygn. 101, k. 1, Strona tytułowa.

¹⁹ Ustawa Towarzystwa Schronisk Św. Stanisława Kostki w Łodzi, b. m. i r. wydania, 3; par. 1–2.

²⁰ Tamże, 6.

²¹ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 78, Sprawozdanie kasowe TSSw.SK za rok 1917.

²² APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 153, Pismo TSSw.SK z 12 X 1918 r.

²³ Ustawa, 4.

²⁴ AAŁ, sygn. 101, k. 1–9, Księga przychodów i rozchodów.

²⁵ Ustawa, 4.

niem był przytułek dla dzieci, na który przeznaczono ponad połowę wydatkowanych sum²⁶. W kolejnym kwartale (I 1916) dużym wsparciem działalności był fundusz arcybiskupa A. Kakowskiego, z którego od proboszczów parafii św. Stanisława Kostki, św. Wojciecha i Podwyższenia Świętego Krzyża zaspokojono prawie 13% kosztów działalności Towarzystwa. Resztę stanowiły fundusze miejskie oraz Łódzkiej Miejskowej Rady Opiekuńczej²⁷.

W 1917 r. Towarzystwo prowadziło różnorodną działalność społeczno-opiekuńczą. Pod jego egidą działało: 8 ochron, 2 przytułki dla dzieci, żłobek, przytułek dla bezdomnych i szkoła dla głuchoniemych. W sumie opieką objętych było 1430 dzieci²⁸. Ponadto funkcjonowały pracownie: szwalnicza, szewska (nazywano ją wówczas „trepiarnią”) oraz nakryć głowy (zwana „czapkarnią”). W tym roku zakończono też prowadzenie kursów dla osób pracujących w ochronkach (ochroniarek).

3. INSTYTUCJE SPOŁECZNO-OPIEKUŃCZE PROWADZONE PRZEZ TOWARZYSTWO SCHRONISK ŚW. STANISŁAWA KOSTKI W CZASIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

3.1. PRYZTUŁEK DLA BEZDOMNYCH

Przytułek dla Bezdomnych („starców i kalek”) powstał jako jedna z pierwszych inicjatyw Towarzystwa 20 listopada 1914 r. Mieścił się w wydzierżawionym murowanym domu w Rokiciu przylegającym do szosy pabianickiej, przy ul. Złotej 108 (obecnie ul. Przyszkołe). Budynek ten składał się z 9 pokoi i kilku pomieszczeń gospodarczych²⁹. Instytucja ta miała charakter zamknięty i była przeznaczona dla katolików obojga płci. Mieszkało w niej ok. 50–60 osób. W 1917 r. ks. Tymieniecki pisał w liście do Magistratu: „przytułek ten jest urządzony bardzo pierwotnie, a oprócz tego jest tak przepełniony, że lekarz opiekujący się starcami nie dopuszcza, aby choć jeden starzec mógł być jeszcze przyjętym, tymczasem kandydatów nowych mamy już do stu, a ustawicznie przysyła nam kandydatów Magistrat jak również Sekcja Kobiet Chrześcijańskich, których przyjmować nie możemy w skutek braku miejsca”³⁰. Podopiecznym zapewniano pełne wyżywienie i raz w tygodniu opiekę lekarską. W połowie 1919 r. pracowały w nim 3 osoby³¹.

²⁶ APŁ, AmŁ, sygn. 18411, k. 28, Sprawozdanie Kasowe Towarzystwa Schronisk Św. Stanisława Kostki w Łodzi dla Delegacji Biednych przy Magistracie miasta Łodzi za czas od 1 sierpnia po dzień 31 grudnia 1915 r.

²⁷ Tamże, k. 53–54, Sprawozdanie Kasowe Towarzystwa Schronisk Św. Stanisława Kostki w Łodzi dla Delegacji biednych przy Magistracie miasta Łodzi za czas od 1 stycznia do 31 marca 1916 r.

²⁸ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 5; Ogólna suma wydatków w 1917 r. wyniosła 465 975 Mk, 64 f.

²⁹ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 325–328; Sprawozdanie Przytułku dla Bezdomnych z 19 VII 1919 r.

³⁰ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 202, Pismo do magistratu z 16 XI 1917 r.

³¹ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 154.

3.2. PRZYTUŁKI DLA DZIECI

Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki prowadziło 2 przytułki dla sierot: „Sienkiewiczówkę” i św. Anny. Pierwszy z nich założony został 20 listopada 1914 r. Taką datę podaje ks. T. Graliński³², a także znajduje się ona w sprawozdaniu w aktach miejskiego Wydziału Dobroczynności Publicznej³³. Znajdował się on na posesji, która należała do małżeństwa Jana i Józefy Marianny Kijak. Składała się z dwóch działek wchodzących pierwotnie w skład majątku Edmunda i Pauliny Bemów (Böhme)³⁴. W 1918 r. Towarzystwo zakupiło ten teren i 26 lutego spisany został akt notarialny.

W palcówce znajdowało się od 100 do 150 dzieci. Była to instytucja zamknięta. Mieszkały w niej dzieci obojga płci wyznania katolickiego. Na miejscu prowadzono tzw. szkołę freblowską dla młodszej części podopiecznych, a starsze uczęszczały do szkół miejskich. Zapewniano pełne wyżywienie, całodobową opiekę wychowawczą oraz lekarską (lekarka dyżurowała raz w tygodniu)³⁵.

Drugie schronisko – św. Anny utworzone zostało 15 września 1916 r. Umiejscowione było obok istniejącej ochrony nr IV, przy ul. Wiznera 25 i 27 i mieściło się w wynajmowanych pomieszczeniach, w dwóch murowanych budynkach dwu- i trzykondygnacyjnych, w których znajdowało się łącznie 45 pokoi³⁶. Pierwotnie w tym schronisku zamieszkało ok. 100 dzieci, w kwietniu 1917 r. ich liczba wzrosła do ponad 230. Placówka miała charakter zamknięty i przeznaczona była dla dzieci wyznania katolickiego obojga płci. Podobnie jak we wcześniejszym przytułku prowadzono w nim szkołę freblowską, a także zapewniano całodzienne wyżywienie oraz opiekę wychowawczą i lekarską³⁷.

Program dnia w tych ochronkach wyglądał następująco: 6⁰⁰–6³⁰ – pobudka, ubieranie, mycie i sprzątanie; 7⁰⁰–7³⁰ modlitwa poranna, 8⁰⁰ opatrunki dzieci szkolnych; śniadanie; 9⁰⁰ dzieci starsze z nauczycielką i starsza ochraniarką udają się do szkoły, młodsze zaś z pielęgniarką i młodszą ochraniarką bawią się; 8⁰⁰–12⁰⁰ lekcje; 12⁰⁰ obiad szwaczki i ochraniarki; 12³⁰ obiad dzieci i personelu; 14⁰⁰ różne robotki i szycie; 16⁰⁰–19⁰⁰ odrabianie lekcji i spacer; 19⁰⁰ kolacja; 19⁰⁰–20⁰⁰ modlitwa wieczorna, mycie i kładzenie dzieci do spania³⁸.

³² T. Graliński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

³³ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 305, Sprawozdanie przytułku „Sienkiewiczówka” z 19 VII 1919 r. Wątpliwości dotyczące tej daty za zawiera art. K. Chylak, *Spoleczna działalność Towarzystwa Schronisk św. Stanisława Kostki w latach 1914–1936*, Łódzkie Studia Teologiczne 22 (2013), 17–18.

³⁴ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 18; Z początkiem 1918 r. stowarzyszenie zdecydowało się nabyć tę nieruchomości – 26 II spisano akt notarialny u notariusza E. Trojanowskiego.

³⁵ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 155, Pismo TSSK z 9 X 1919 r.; sygn. 18412, k. 305, Sprawozdanie przytułku „Sienkiewiczówka” z 19 VII 1919 r.

³⁶ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 295, Sprawozdanie przytułku św. Anny z 19 VII 1919 r.; sygn. 18632, k. 51–58, Spis inwentarza.

³⁷ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 295–297, sygn. 23574, k. 155, Pismo TSSK z 9 X 1919 r.

³⁸ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 150, 204.

3.3. ŻŁÓBEK DLA NIEMOWLĄT

„Żłóbek dla niemowląt” była to pierwsza w Łodzi instytucja zajmująca się opieką nad małymi dziećmi (do 2 lat). Założony został 20 września 1914 r.³⁹. Początkowo mieścił się w budynku parafialnym należącym do parafii św. Anny przy ul. Wacława 4. Znajdowały się tam dwa murowane, parterowe budynki oraz zabudowania gospodarcze i sanitarne⁴⁰. Można przypuszczać, że były to zabudowania starej plebani, gdyż w 1913 r. wybudowano nową plebanię, do której przenieśli się pracujący w parafii księża. Żłóbek działał w tym miejscu do września 1918 r. Wówczas został przeniesiony na ul. Nawrot 58⁴¹, do posesji, właścicielami byli spadkobiercy Markusa Silbersteina. Znajdował się na niej murowany dwupiętrowy dom wraz z zabudowaniami gospodarczymi, ogrodem i placem zabaw⁴².

Placówka miała charakter zamknięty i przeznaczona była dla sierot i półsierot wyznania katolickiego. W ramach działania zapewniano dzieciom opiekę wychowawczą i medyczną. W 1918 r. znajdowało się w nim 40 podopiecznych w tym 10 niemowląt⁴³.

3.4. SZKOŁA DLA GŁUCHONIEMYCH

Ta placówka edukacyjna z przeznaczeniem dla dzieci głuchoniemych powstała 6 września 1915 r. Pierwotnie ulokowana była w budynku przy ul. Placowej 3. Właścicielem tej nieruchomości byli bracia Astem i Stefan Czkwanow⁴⁴. Po dwóch latach działalności, jesienią 1917 r. przeniesiono ją do obszerniejszej siedziby przy ul. Bocznej 5. Znajdowała się ona w nieruchomości wynajętej od Towarzystwa K. Scheiblera.

Institucja ta miała charakter półotwarty i przeznaczona była dla dzieci chrześcijańskich obu płci. Z danych szkoły wynika, że na początku roku szkolnego w 1918 r. naukę w niej pobierało 23 uczniów wyznania katolickiego, 2 ewangelików i 1 dziecko wyznania prawosławnego. Szkoła oprócz nauki zapewniała uczniom ciepły obiad i okresową, raz w tygodniu, opiekę lekarską. Obsługę szkoły stanowiło 5 osób⁴⁵. Szkoła dla głuchoniemych została przekazana władzom miejskim w 1922 r.⁴⁶.

³⁹ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 316, Sprawozdanie „Żłobka” z 19 VII 1919 r.; natomiast T. Graliński podaje inną datę powstania „Żłobka” – 1 V 1915 r.; T. Graliński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

⁴⁰ AAŁ, AKB, Akta parafii, sygn. 93, k. 17–18.

⁴¹ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 24, Pismo TSSK z 10 IX 1918 r.

⁴² K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 21.

⁴³ APŁ, AmŁ, sygn. 18406, k. 2–3, Pismo do lekarza powiatowego z 21 I 1919 r.; sygn. 18412, k. 316–320, Sprawozdanie „Żłobka” z 19 VII 1919 r.; Po wojnie w 1920 r. instytucja ta przeszła pod zarząd miejski. Przez cały rok 1919 toczyły się dyskusje, dotyczące przyszłości tej instytucji; sygn. 18406, k. 7–83.

⁴⁴ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 23.

⁴⁵ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 336–339, Sprawozdanie Szkoły dla Głuchoniemych z 19 VII 1919 r.; sygn. 23574, k. 154, Pismo do Wydz. Statystycznego z 28 X 1918 r.

⁴⁶ T. Graliński, *Ks. dr...*, 11.

Na czele Zarządu szkoły jesienią 1918 r. stała J. Hannelowa, funkcję skarbnika pełnił S. Jezierski, sekretarza I. Wojciechowska, ponadto w skład Zarządu jako członkowie wchodził: B. Ciszkiewiczowa, B. Ciszkiewicz, J. Starzyńska, ks. B. Wyszyński⁴⁷.

3.5. KURSY

Towarzystwo prowadziło także własne kursy dla osób, które miały prowadzić ochronki dla dzieci. Zajęcia prowadzone były w latach 1916 i 1917. Uczestniczyło w nich ok. 180 kobiet. Zajęcia prowadzono w budynkach Towarzystwa Gejera przy ul. Czerwonej 8⁴⁸. Ponadto na własne potrzeby i w celu przygotowania młodzieży do pracy zawodowej Towarzystwo założyło dwie pracownie rzemieślnicze – obuwniczą i wyrobu czapek. Pierwszą z nich uruchomiono w 1916 r., Mieściła się ona przy ul. Radwańskiej 41 w wynajmowanym domu należącym do Konstantego Raicherta. Kierował nią A. Ramisch⁴⁹. Druga powstała we wrześniu 1917 r. w siedzibie głównej Towarzystwa przy ul. Placowej 9. Wytwarzane produkty wprowadzano do obrotu handlowego, co stanowiło uzupełnienie przychodów organizacji⁵⁰. Natomiast przy ochronie w Chojnach prowadzono szwalnię.

3.6. OCHRONKI DLA DZIECI

Towarzystwo Schronisk św. S. Kostki prowadziło bardzo szeroko zakrojoną akcję opiekuńczą nad dziećmi obojga płci. W 1917 r. funkcjonowało 8 placówek opieki półotwartej, zwanych ochronkami. Były to placówki wyznaniowe. W Łodzi każde z wyznań w czasie I wojny światowej prowadziło własne ochronki, w których opieką obejmowano dzieci. Te prowadzone przez Towarzystwo działały w godzinach od 9⁰⁰ do 15⁰⁰ z wyłączeniem świąt. Podopieczni w nich uczyli się i bawili, realizując program, którego głównym celem był rozwój dziecka w sferze religijno-moralnej, umysłowej i fizycznej. Dlatego praca z dziećmi opierała się na modlitwie, pogadankach (naukowych, historycznych i moralnych) oraz grach, zabawach i ćwiczeniach fizycznych. Na miejscu podopieczni otrzymywali także obiad. Każda z ochronek miała zapewnioną opiekę lekarską. Wiek dzieci objętych opieką był mocno zróżnicowany. Zasadniczo były to dzieci od 3 do 7 lat, ale zdarzały się i starsze nawet kilkunastoletnie⁵¹.

Ochronka nr I powstała 1 listopada 1915 r. Założycielem jej był ks. Karol Szmidel proboszcz parafii Podwyższenia Świętego Krzyża. Początkowo mieściła

⁴⁷ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 154, Pismo do Wydz. Statystycznego z 28 X 1918 r.

⁴⁸ AAŁ, AKB, sygn. 101, k. 142, Sprawozdanie kasowe z Kursów dla Ochroniarek i Wychowawczyń przy TSSK za miesiąc czerwiec 1916 r.

⁴⁹ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 24.

⁵⁰ APŁ, AmŁ, sygn. 18411, k. 229–235, Sprawozdanie kasowe TSKK za rok 1917; T. Graliński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

⁵¹ APŁ, AmŁ, sygn., 18412, k. 238–242, T. Graliński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

się ona przy ul. Andrzeja 53 w nieruchomości należącej do Franciszka Libisza. W 1917 r. przeniesiono ją na ul. Milszą 43 (obecnie ul. Kopernika) do nieruchomości, należącej do Anny Tylman oraz Jana i Romana Niteckich⁵². Zajmowała ona salę na I piętrze, która była przeznaczona do nauki, a także kuchnię i kilka pomieszczeń gospodarczych. W początkowym okresie opiekowano się około setką dzieci. Po przeprowadzce liczba dzieci objętych opieką wzrosła do 120–130, by po kilku miesiącach spaść do ok. 80–90 podopiecznych⁵³.

Jesienią 1918 r. w skład zarządu tej ochrony wchodził: ks. K. Szmidel, K. Szanińska (przewodnicząca), M. Bartoszevska (viceprzewodnicząca), F. Feja (sekretarz), A. Lissnerówna (członek) i H. Libiszówna (członek)⁵⁴.

Ochronka nr II założona została 20 października 1915 r. Znajdowała się w prywatnym domu Władysława Szera. W sprawozdaniach różnie podawano jej adres, raz jako posesję nr 2 na Rokiciu lub ul. Wójtowskiej 2⁵⁵. Mieściła się w trzech salach, które przeznaczone były do nauki, kuchni i pomieszczeń pomocniczych. W placówce liczba dzieci była zmienna. Początkowo opiekowano się ok. 150 dziećmi, choć w czasie późniejszym bywały okresy, gdy liczba dzieci nie przekraczała 80. Obsługiwało placówkę tą 6 osób. Jej zarząd jesienią 1918 r. to: przewodniczący – E. Runge, sekretarz – M. Jaworska, członkowie – J. Holi, J. Szerowa, G. Lissner, E. Szulc, W. Szer, J. Szer i J. Głąbski⁵⁶.

Ochronka nr III założona została 1 listopada 1915 r. i znajdowała się przy ul. Kątnej 4 (obecnie ul. Wróblewskiego)⁵⁷. Właścicielami tej działki byli Jan i Emma Pyde oraz Emil Bauer⁵⁸. Była jedną z największych ochron. Opiekę tam znajdowało ponad 200 dzieci. Obsługiwało ją 5–6 osób⁵⁹. Zarząd tej instytucji jesienią 1918 r. to: przewodnicząca – E. Przedpeńska, wiceprzewodnicząca – S. Michelisowa i sekretarz – S. Przedpeński⁶⁰.

Ochronka nr IV założona została 1 grudnia 1915 r. i ulokowana w pomieszczeniach wynajętych od Feliksa i Heleny Biniewiczów⁶¹ przy ul. Wiznera 27 (obecnie ul. Felsztyńskiego). Opieką w niej obejmowano zwykle ponad 200 dzie-

⁵² K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 25.

⁵³ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 239, Sprawozdanie z 19 VII 1919 r.; T. Galiński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

⁵⁴ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 153, Pismo do Wydz. Statystycznego z 12 X 1918 r.

⁵⁵ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 25–26.

⁵⁶ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 153, Pismo do Wydz. Statystycznego z 12 X 1918 r.

⁵⁷ T. Galiński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 10; Autor podaje datę 15 IX 1915 r., jednak dane podawane w sprawozdaniach przez Towarzystwo w 1919 r. nie potwierdzają tej daty.

⁵⁸ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 26.

⁵⁹ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 104; spis dzieci pozostających w Ochronach i Przytułkach na 1 I 1917 w ochronie nr III – 230 dzieci; k. 115 – na dzień 1 II 1917 – 230 dzieci; k. 148 na dzień 1 VI 1917 – 240 dzieci; k. 155 na dzień 1 VII 1917 – 260 dzieci; k. 164 na dzień 5 VIII 1917 – 196 dzieci, k. 198 na dzień 6 XII – 180 dzieci.

⁶⁰ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 153, Pismo do Wydz. Statystycznego z 12 X 1918 r.

⁶¹ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 26.

ci⁶². Pod koniec 1917 r. placówka ta została zlikwidowana⁶³. Podstawą przyczyną zakończenia jej działalności były koszty prowadzenia tej instytucji.

Ochronka nr V założona ją 15 stycznia 1915 r. przy dawnej szosie Pabianickiej nr 27⁶⁴. Znalazła ona swoją siedzibę w wynajętym murowanym budynku, składającym się z dwóch sal przeznaczonych do nauki, kuchni i dwóch pomieszczeń pomocniczych⁶⁵, z myślą dla około 150 dzieci⁶⁶. Jesienią 1918 r. w skład jej Zarządu wchodzili: P. Bemowa (przewodnicząca), O. Königowa (sekretarz), E. Beme (skarbnik), J. Kluka i T. Klukowa (członkowie)⁶⁷.

Ochronka nr VI (czasowo numerowana była zamiennie jako ochronka nr VIII) powstała 1 sierpnia 1915 r. i zlokalizowana była w Chojnach. Trudno jest określić, gdzie znajdowała się jej pierwotna siedziba. W sprawozdaniu ze stycznia 1917 r. zapisany został adres Rzgowska 141⁶⁸, w następnym miesiącu zapisano, że znajduje się przy ul. Rzgowskiej 149, a w lipcu 1917 r. jej siedziba znajdowała się przy ul. Wesołej 14. Późniejsza jej lokalizacja to ul. Podgórna 5. W kwietniu 1918 r. Towarzystwo Schroniska św. Stanisława z powodów finansowych przekazało prowadzenie tej placówki Radzie Opiekuńczej na Chojnach⁶⁹. Podczas jej działalności w ramach Towarzystwa opieką z niej objęte było 100 do 130 dzieci⁷⁰. W 1917 r. opiekę nad dziećmi sprawowało tam 5 osób.

Ochronka nr VII założona 1 września 1915 r.⁷¹. Pierwotnie siedzibę swoją znalazła w domu Henryka Silbersteina przy ul. Gubernatorskiej 2 (obecnie ul. Abramowskiego). W połowie 1916 r. przeniesiono do nieruchomości należącej do spadkobierców Markusa Silbersteina przy ul. Pustej 22 (obecnie ul. Wigury)⁷². Początkowo opiekowano się w niej ponad 300 dzieci, a po przenosinach ich liczba spadła do ok. 250⁷³. Problemy finansowe Towarzystwa spowodowały zakończenie jej działalności z dniem 1 lipca 1918 r. w ostatnim okresie obsługiwało ją pięciu pracowników⁷⁴.

⁶² APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 104; spis dzieci pozostających w Ochronach i Przytułkach na 1 I 1917 w ochronie nr III – 190 dzieci; k. 115 – na dzień 1 II 1917 – 220 dzieci; k. 148 na dzień 1 VI 1917 – 265 dzieci; k. 155 na dzień 1 VII 1917 – 265 dzieci; k. 164 na dzień 5 VIII 1917 – 180 dzieci, k. 198 na dzień 6 XII – 190 dzieci.

⁶³ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 277.

⁶⁴ T. Gralewski, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41; T. Grałiński podaje inną datę powstania – 20 IX 1915 r.; data 15 I 1915 jest podawana przez Towarzystwo w 1919 r.

⁶⁵ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 275–279, Sprawozdanie z 19 VII 1919 r.

⁶⁶ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 104, 115, 148, k. 155, k. 164, k. 198.

⁶⁷ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 153, Pismo do Wyd. Statystycznego z 12 X 1918 r.

⁶⁸ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 115.

⁶⁹ APŁ, AmŁ, sygn. 18411, k. 115, Pismo TSSK ; k. 118, Pismo TSSK z 8 III 1917 r.; k. 160, Pismo TSSw.SK z 4 VII 1917 r.; k. 240, Pismo TSSw.SK, sygn. 18412, k. 286.

⁷⁰ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 104, 115, 148, k. 155, k. 164, k. 198.

⁷¹ T. Grałiński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

⁷² K. Chylak, *Społeczna działalność...*, 27.

⁷³ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 104, 115, 148, k. 155, k. 164, k. 198.

⁷⁴ APŁ, AmŁ, sygn. 18412, k. 288, k. 289, Sprawozdanie finansowe.

Ochronka nr VIII (czasowo określana jako ochronka nr VI) założona 5 września 1915 r.⁷⁵. Działała w najpierw w domu małżeństwa Fryderyka-Wilhelma i Rozalii Fleiter, przy ul. Składowej 26. Od lipca 1915 r. przeniosła się do domu Juliusza i Beaty Wenske przy ul. Składowej 21. Dwa lata później, od września 1917 r. siedzibą tej ochronki była nieruchomość przy ul. Widzewskiej 50, należąca do sukcesorów Karola Sulikowskiego⁷⁶. W placówce tej pod opieką trzech opiekunów znajdowało się zwykle około 100 dzieci⁷⁷. Jesienią 1918 r. zarząd nad nią sprawowali: opiekun – ks. Karol Szmidel, sekretarz – J. Lenartowiczowa, członkowie: H. Klosowa, M. Jasińska, W. Bajerowa, J. Zawadzka⁷⁸. Z powodu problemów finansowych ochronka ta zaprzestała działalności z końcem października 1918 r.⁷⁹.

4. ZAKOŃCZENIE

Przestawiane powyżej społeczne formy zaangażowania katolickiej społeczności Łodzi mogą budzić uznanie. Czas toczącej się I wojny światowej nie był dla miasta okresem łatwym. Oprócz zniszczeń dokonanych w czasie tzw. Operacji Łódzkiej dochodziły kłopoty ekonomiczne spowodowane załamaniem się rynków zbytu. To powodowało głębokie zubożenie mieszkańców. Duchowni Kościoła rzymskokatolickiego włączali się działalność pomocową organizowaną przez władze miasta lub sami wychodzili z inicjatywami. Organizowali na masową skalę przy parafiach tanie kuchnie, ochronki i prowadzili rozdawnictwo potrzebnych do życia produktów. Ewenementem na skale europejską jest działalność Towarzystwa Schronisk św. Stanisława Kostki, które organizowało działania pomocowe na szeroką skalę, prowadząc przytułki dla osieroconych dzieci, dom opieki dla dorosłych, ochronki dla dzieci, a także jedyny w mieście żłobek dla sierot i szkołę dla głuchoniemych.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, Akta Dekanatu Łódzkiego, sygn. 101.
Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, Akta Diecezji Łódzkiej, sygn. 6.
Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, Akta Kurii Biskupiej, Akta parafii, sygn. 93.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta miasta Łodzi sygn. 18519; sygn. 18401; sygn. 18402; sygn. 18411; sygn. 18412; sygn. 18519; sygn. 18239; sygn. 23574.
Chylak K., *Spoleczna działalność Towarzystwa Schronisk św. Stanisława Kostki w latach 1914–1936*, Łódzkie Studia Teologiczne 22 (2013), 15–32.
Graliński T., *Ks. dr Wincenty Tymieniecki..., biskup łódzki. Jego życie i działalność*, Wiadomości Diecezjalne Łódzkie 1934, nr 5, 41.
Hertz M., *Łódź w czasie Wielkiej Wojny*, Łódź 1933.
Spodenkiewicz P., *Obywatele*, w: *Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Łódź 2004, 15.

⁷⁵ T. Graliński, *Ks. dr Wincenty Tymieniecki...*, 41.

⁷⁶ K. Chylak, *Spoleczna działalność...*, 28.

⁷⁷ APŁ, AmŁ, sygn. 18519, k. 104, 115, 148, k. 155, k. 164, k. 198.

⁷⁸ APŁ, AmŁ, sygn. 23574, k. 153, Pismo do Wydz. Statystycznego z 12 X 1918 r.

⁷⁹ Tamże, sygn. 18412, k. 292, Dokumentacja sprawozdawcza ochronki nr VIII.

SOCIAL ACTIVITY OF THE CHURCH IN ŁÓDŹ DURING THE FIRST WORLD WAR

Summary

The time of the First World War was not easy for Łódź. The destruction due to Łódź Operation was accompanied by economic issues caused by the crash of potential customers market. It led to the pauperization of city dwellers. The clergy of the Roman Catholic Church got involved in aid activities organized by the city authorities or they initiated similar activities themselves. At the parishes they organized on a large scale: cheap kitchens, children's shelters and distributed basic necessary goods. A unique phenomenon in Europe is the activity of St Stanislaus Kostka Shelters Association which arranged a widespread aid and ran shelters for orphans, nursing homes for adults, shelters for children and the only nursery for orphans in Łódź as well as a school for deaf and dumb.

Key words: St Stanislaus Kostka Shelters Association, social activity of the Catholic Church, the First World War